

zbirka gostosevci

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.163.42-311.6

ŠOJAT, Ivana

Ezan / Ivana Šojat ; prevedel Jure Potokar. - 1. izd. - Radovljica : Didakta,
2021. - (Zbirka Gostosevci / Didakta)

Prevod dela: Ezan

ISBN 978-961-261-582-6

COBISS.SI-ID 42158339

Ivana Šojat

Ezan

Prevedel Jure Potokar

Predgovor avtorice k slovenski izdaji

Bombastičnost mitologije

Teško, včasih tudi skoraj nemogoče je zgodovino ločevati od stoletja ustvarjane mitologije. Enako težko, če ne še težje, je zgodovino spoznati brez vpliva sodobne resničnosti. To sta dve določili, ki sta me napeljali k pisanju *Ezana*, ki ni samo »klic k molitvi«, ampak tudi klic, da bi skušali drugega še drugače spoznati, predvsem kot človeško bitje, izraziti do njega spoštovanje, razumevanje in bratsko ljubezen.

Z Lukom, ki postane Ibrahim, sva skupaj potovala skozi preobrazbo, skozi njegovo rast in odraščanje v odraslega človeka jasnih stališč. Med pisanjem sem tudi sama spoznavala, kako se pogosto krivično motimo, ker se držimo stališča, o katerem nas učijo, ta pa je, da je vse, česar ne poznamo, do nas sovražno razpoloženo in da se moramo braniti, da bi se ohranili.

Znotraj judovsko-krščanskega okvira je namreč v nas nastalo jasno stališče o Otomanih kot krvoločnih, barbarskih osvajalcih, o »nas« kot predzidju krščanstva. Ta bitka mitoloških razsežnosti je sčasoma porodila nacionalne junake, ki, paradoksalno, izvirajo iz časa, ko nacija kot pojem sploh ni obstajala. To pa je temeljni problem, s katerim sem se spopadla: zgodovino in dogodke pred nami opazujemo skozi prizmo trenutnih okoliščin in zapiramo ne samo sebe, temveč tudi tiste pred nami, v ozke nacionalne, verske ali ideološke, popolnoma popačene okvire. Vprašanje »Kdo sem?« skrčimo na eno samo nacionalno postavko. Kot da je človek točno tako ubog in plašen, kakor

da ga je samo s tem mogoče definirati, kakor da je vse zunanje škodljivo in grozeče.

Če gledamo realno, je zgodovina kot nekakšen skupek živih organizmov, medsebojno odvisnih drug od drugega. Medtem ko zahodna civilizacija preživlja enega svojih najmračnejših obdobj, medtem ko na zahodu sežigajo čaravnice in heretike, medtem ko divjajo verske vojne med reformatorji in protireformatorji, medtem ko pozabljajo temeljne civilizacijske pridobitve in antične filozofske nauke, na Vzhodu dozoreva nova civilizacija, ki Zahod pravzaprav rešuje pred njim samim. Versko, vendar tudi moralno in filozofsko je Islam takrat na svojem vrhuncu. Prihaja do pretakanja, ki se dogaja v skoraj pravilnih zgodovinskih intervalih. Tako nekoč kot sedaj. Na čelu takrat najmočnejšega cesarstva je vladar, pesnik in zakonodajalec, sin sužnje in sultana, Habibi, pesnik ljubezni in erotike, bojevnik v veličastnem zamahu, na čelu ekspanzije, ki je kulturološko trajno spremenila podobo sveta. Sprememba je bila ogromna, vendar ne nagla, kakor jo opisujejo v učbenikih ali prikazujejo v filmografiji. Do sprememb ne prihaja z orožjem, ampak s kulturo in umetnostjo, jezikom in arhitekturo, z glasbo, ki se bo stoletja pozneje vtkala v mojstrovine največjih skladateljskih mojstrov klasicizma, v gastronomijo, čez meje, ki niso iz kamna, temveč so porozne, prepuščajo potnike in trgovce, ki pivcem piva prinašajo vino z juga, južnim vinarjem pivo severnjakov. In svilo po davno uhojenih poteh, arabeske pojmov, ki jih bodo etimologi vrtali v iskanju počela.

Moj Luka/Ibrahim je izdelek svojega časa, tega pretakanja. Namerno sem ga naredila bistrega in odprtega za učenje, za spoznavanje. Kajti iz različnosti se moramo učiti, se bogatiti z edinim, česar nam nihče ne more ukrasti: z duhovnim, spoznavnim bogastvom.

Tukaj je tudi Vasilisa, za katero po današnjih definicijah pravzaprav ne vemo, kdo je. Ne vemo, kdo je njena mati, ne vemo, kdo je oče. Vemo samo, da so jo našli na pragu pravoslavnega samostana. Je zaradi neznanega porekla kaj manj človeško bitje? Je manj vredna? Na koncu: kaj je tisto, kar nas določa? Ob vsem, kar določa

človeka kot osebo, ob vseh spolnih, rasnih, verskih, seksualnih, družbenih, statusnih, izobrazbenih določilih, ki se jih tako odločno držimo kot edino veljavnih, se moj Ibrahim odloči, spotoma pravzaprav sklene, da nas v največji meri določa naš odnos do nas samih in odnos do ljudi in sveta okoli nas. V kamenju z Durmitorja sliši hrumenje sveta, na zvezdnem nebu vidi Boga, ki je v vseh in vsem, v sreči vidi spokojnost, ki je ločena od moči in bogastva. Odloči se za spokojnost človeka, ki okoli sebe zbira Ljudi. Ljudi z velikim L. In ve, da lahko vedno, kljub zlim časom, vedno v največji meri usmerjamo svoje življenje. Vedno smo lahko ljudje. Ko sem pisala *Ezan*, sem se veliko učila, zato me je temeljito spremenil – kolikor sem sama spreminjala Ibrahima, toliko je ta spreminjal mene. Kajti vse je pravzaprav interakcija, ni akcije brez reakcije.

Ivana Šojat

Ezan

*Ta »klic« posvečam trojici z ničimer zaslužene
milosti: svojim otrokom.*

Céline, ki me je naučila strpnosti v boju.

Luki, ki me uči blagosti.

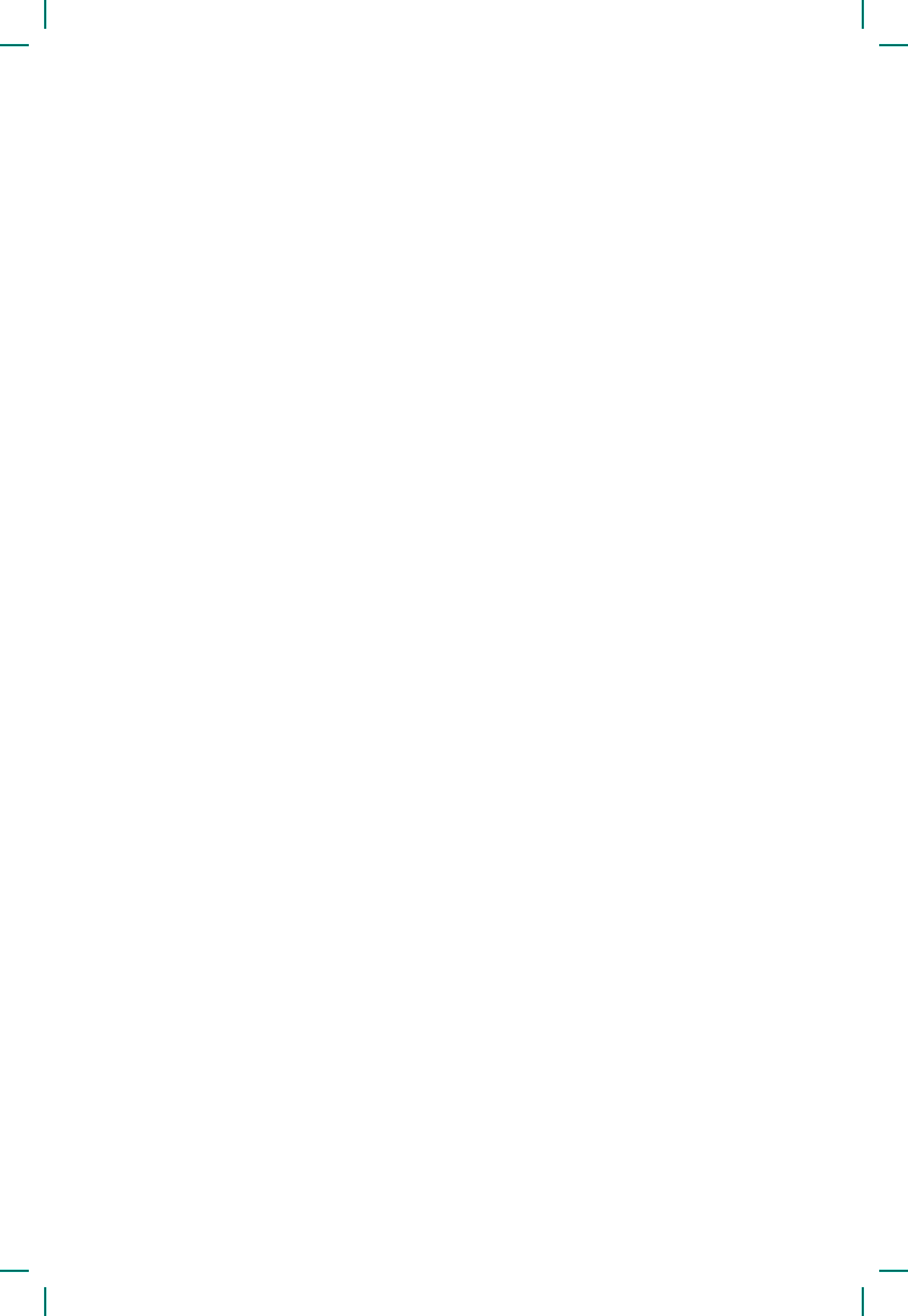
*Josipu Šimunu, ki me uči, koliko resnične
modrosti je v bistrournosti.*

Z razlogom smo dodeljeni drug drugemu.

V ljubezni.

Svet je pravzaprav majhen. Vedno se naposled nekako vrnemo v kraj, iz katerega izviramo. Samo drugačni. Svet ostaja enak. Nas spreminja. Najbrž zato, da bi ga vedno drugače videli, si izmišljali stvari, ki se jim bomo čudili. Da ne bi umrli od dolgočasje.

Ne vem ti povedati, zakaj se norosti nekaterih končujejo srečno in zakaj se nekaterim modrost ter dobrota takoj razletita kot rezilo slabovidnega rablja. Popotniki pogosto omenjajo srečno zvezdo, toda zvezd je kot zrnč peska in ne moreš jih z roko doseči, tudi če se povzpneš na tisti visoki minaret bele džamije v Dimašku. Zato sem si rekel, da mi je Tisti, ki tudi malenkosti obsega in ve za njihovo število, halalil vsako kapljico krvi, ki sem jo prelil, in vsako pozabljivost, zavoljo katere sem komu dolžan ostal v dobroti ali akčah. Zato sem se ob jacij namazu, ko sem prvikrat po tvojem prvem joku pritisnil čelo ob čilim, velikemu Alahu zahvalil za milost, On pa mi je prišepnil tvoje ime.

»Deniz,« mi je rekel glas v glavi. Kajti, sinko, ti si morje za moje srce, moje oči, vse moje misli. Vsak dan znova se ti čudim, kakor nekoč lesketajoči se morski gladini, po kateri sem prvikrat brodil, ko sem se proti svoji volji, od usode gnan, iz Gelibola napotil v novo življenje, že obrezan v novi veri. Gledam te in se čudim preveliki dobroti tvojega obraza. Ne zato, ker na njem prepoznavam milino tvoje matere Vasilise, ampak zato, ker vem, da bi že zdavnaj lahko odšel in me prepustil samotni, počasni smrti v tem surduku, skozi katerega drvarji v mlado jesen vlačijo debela hrastova do Donave, ki potem trupla debel vozi do kraja, ki ga bodo neimarji premostili ali poleg njega zgradili kakšen han, svetišče oziroma hišo nekemu agi, ki bo minil prej, preden bo minilo vse, kar je kdaj zgradil.

Gledam te, sinko, tudi kadar te nimam pred očmi, ko poslušam ate, ki s tabo kramljajo, ko jih iz hlevov vodiš na pašo in galop ob strmini ledine, ko te poslušam, kako cepiš dišeče gabrove okroglice za podnet, se s trgovci sporazumevaš in jim nekoliko tišje pripoveduješ, da jih oče ne more sprejeti zavoljo bolezni. Nikoli potrto. Kadar si najbolj prestrašen, se najbolj izprsi in najširše nasmehni. Nemočen človek je podoben neoboroženemu vojaku pred hordo razbojnikov. Kajti: ljudje so živina, ki išče, kam ti bo v meso zasadila svoje tope zobe, naučene na pokorščino pred močnejšimi. Kržljavci se samo močnejšega od sebe nikoli ne lotijo.

Tudi brez mene si močan, samo da tega še ne veš. Pa boš vedel. Ko boš šel čez to, kar te sedaj boli, kakor gre voz čez jarek in blato.

Ne morem razumeti, kako me prenašaš, ker ti na obrazu ne vidim trpljenja, ko mi nosiš kozarec vode iz vodnjaka ali fildžan z medom močno oslajenega čaja, ker ti na dobrem obrazu ne preberem niti strahu, ko se zavoljo mene in mojih groznic s slugami v še temačnem svitu do hečima v Osijek prebijaš skozi gozd in zasede cestnih razbojnikov, naj bodo džauri ali pravoverni, ki vedno pripadajo isti veri morilcev in izdajalcev Boga, svojega ali tujega. V tebi ne vidim niti jeze, značilne za zaprepadene, ko mi oznojeni obraz in izžete prsi otiraš z gazami, prepojenimi s šibkim čajem iz kamilic ali lipovega cvetja, ko mi v boke vtiraš prah iz drobljene vrbove skorje. Ampak besa bi v tebi moralo biti vsaj toliko, kolikor je v meni sramu, ker nemočen kopnim pred sinom, ki sem mu bil nekoč močan, pogosto surov oče.

Zate sem hotel biti skala, na katero bi se naslonil, sedaj pa sem utež. Zato bi ti menda tudi hotel v očeh ujeti bes, kakor z roko močvirsko ptico, ko vzleti proti nebu. Dopovedujem si, da bi te lažje zapustil, ko bi vedel, kako težko me prenašaš.

Toda ti si potrpežljiv. In potrpežljivo me poslušáš, ko ti o tisti vodi iz vodnjaka pripovedujem, kako je čudežna: spodaj je namreč, v trebuhu zemlje, črna in brez svetlobe, čim pa jo iz ibrika v kozarec preliješ, se kot po čarovniji s svetlobo napolni. Poslušáš me, kako bledem, kako se na trenutke v blodnjah spominjam ne-

povezanih stvari, ljudi, ki jih nisi mogel spoznati. Poslušaj me, ko modrujem, in gotovo se sprašuješ, kako sem se lahko ob tolikšni modrosti znašel v tej mlaki, kjer te krilate, brenčeče žuželke ljudi morijo pogosteje kakor do zob oboroženi džauri. O tem ti lahko, znova se izgubljam, povem samo tole: ni vsaka veličina veličastna, kakor se zdi, prav tako ni vsaka beda dno. V človeškem življenju se večino stvari meri z vatli sreče, ne pa z mero tistega, kar drugi vidijo ali mislijo.

Khair el Din, med džauri bolj znan kakor gusar in kapudan paša Barbarossa, je bil velik – veliko veselje pravovernim in velik strah džaurom –, toda bil bi še večji, če ne bi imel smole, da se je vojeval v času, ko je svetu vladal največji izmed vseh padišahov – sultan pesnik, zakonodajalec, bojevnik in modrec Sulejman el Kanuni. Zavoljo nesrečne usode rojstva na Lezbosu, ki ga je povežalo z največjim od največjih. Tako se bodo vsi prej spominjali padišaha kakor velikega admirala. Na, glej, prav gotovo sem zašel, morda pa se tudi motim. Morda Ta, ki je vsemu priča, modro ve, da bi hudo zgrešil, če bi noremu, prevzetnemu in pogosto pijanemu Selimu podaril tako velikega vojskovodjo. Morda bi se takrat naš propad začel bolj silovito in dolgotrajnejše, kakor plaz, ki celo mahalo z zemljo pokoplje v nepovrat.

Tako ti kakor jaz veva, da bi lahko bil velik za druge, vendar majhen za samega sebe, da bi lahko služabnikom naložil, naj z rdečo svilo sramote zastrejo ogledalo, ki mi ga je častna Hatidža zapustila v amanet in ki ga jaz zapuščam tebi. Lahko bi namesto matere tvoje oženil katero od padišahovih hčera, poslušal nasvet in popustil prigovarjanju tistih, ki se znajo vzpenjati, morda bi lahko postal celo veliki vezir. Toda izbral sem ljubezen, ki me je z milim glasom klicala kakor tiste bolgarske ženske, kadar pojejo vrtnicam, ki jih za olje berejo. Pristal sem biti manj od tistega, kar so mislili, da zmorem. Pravzaprav pa sem dobil tisto, kar mi je namenila usoda: vse. Tako znanje, ki je moč, kakor modrost, ki je skesanost, tako ljubezen, ki je vse na svetu, kakor imetje v timarjih in premoženju, ki bi ga ati in razbojniki lahko dneve merili. »Lahko bi bil

paša,« me je znala v šali zboosti tvoja mati, jaz pa sem ji vedno brez razmišljanja odgovarjal, da mi je ljubše takšno agovanje. Paša bi namreč res lahko bil, vendar ti in jaz veva, da bi v tem primeru za seboj vlekel žalostno vojsko džinov tistih, ki mi nikoli ne bi halalili. Dvignil sem roko nad svojega, ki ne bi mogel nikoli biti moj, da bi rešil prestrašene in šibke. Oženil sem džaurko, ki je skrivaj še naprej molila k Isi. Zato si dopovedujem, da mi je Alah halalil vse, kar sem zagrešil. Človeška jeza pač mine. Če ne prej, pa potem, ko tisti, ki je z njo mahal, odpošlje dušo tja, kjer ji je mesto. Tudi obraz sem ohranil, tebe zaslužil. Tako da sem miren, tudi kadar bledem, ko me poslušáš, kako dajem človeška imena tistim, ki jih ti ne vidiš, ki pa me sedaj obiskujejo že tudi podnevi.

Sinoči sem v sanjah zaslišal tožbo ilahije, glas Amirin, kristalen, pa hkrati hrapav kot nebrušen dragulj, glas Amirin, preden je popolnoma umolknila v ponižanju in žalosti zavoljo vsega, česar nikdar ni mogla imeti. V mraku sem se mahoma znašel v teh sanjah in se opotekel, vprašal sem se, ali sploh imam tla pod nogami, potem pa je svetloba prihrumela, kakor da sem pijan samo iskal pot skozi mrklo temo z okni skope hiše v puščavi, potem pa sem zamahnil z roko, ki je nemočna od teme iskala in našla odejo, s katero so bila zavešena vrata te hiše. In stopil sem na svetlobo, na kateri nisem videl, prav tako kakor nisem videl v temi. Škilil sem in poslušal ilahijo, ki se je po malem spreminjala v hrup množice glasov. Nankrat sem pred seboj zagledal obraze, ki jih dolgo nisem videl, ki se mi do te noči niso nikoli v sanjah zbrali skupaj, in sem se počutil, kakor da pred vojsko prijateljsko stojim. Pa sem se vzravnal, opogumljen sem razmaknil noge, takoj sem se čorbadžije Demirja spomnil, skoraj bi se nasmehnil.

»Selam,« sem jim rekel in vsi so umolknili.

»Selam, sinko,« mi je prva odzdravila Hatidža, ki so ji lasje okoli glave plesali kakor jezni ogenj med kovanjem najbolj žilavih rezil. Četudi ni bilo vetra. Celo večnost sem jo gledal in lahko ti prisežem, da sem celo v teh sanjah čutil njen vonj, sladki vonj rožnega olja, ki ga trgovci vozijo z bolgarskih obrobij Rodopov, vonj

datljev, oljk in grozdja, ki je od sladkorja nabreknilo ob vznožju vselej osončenega Spila.

»Mati,« sem izrekel in hotel dvigniti roko, da bi ji pobožal kakor alabaster beli obraz, toda roke me niso ubogale, kakor da jih sploh ne bi bilo. Nekaj me je stisnilo pri srcu, nekaj, kar se je imenovalo tako, kakor se je imenovala moja mati, katere ime sem pozabil.

»Sinko,« je odgovorila in mi počasi obrnila hrbet. Šele takrat sem zagledal tudi vse druge: Mensurja, Murata, Abaza, Safijo, Amiro, Jusufa, Golnarja, Halila, mnoge, ki sem jim spotoma imena pozabil, ki pa so rahmetli že leta, nekateri celo večnost. Takoj ko sem se začel široko nasmihati vsem, brez katerih ne bi bil, kar sem, je iz tal, prisegam ti, priplavala tvoja mati Vasilisa. Zazrla se mi je v oči in iztegnila roko, razprla dlan, na kateri je počivala srebrna škatlica s hodževim zapisom.

»Čas je, ljubljeni,« je rekla. Sapa ji je dišala po orošeni travi, po kateri so trenutek prej stekli konji, po gosti in lepljivi zemlji, prepojeni z velikimi vodami. Globoko sem jo vdihnil, kakor da jo znova privijam k prsim, ponovno srečen, in za trenutek zaprl oči. Ko sem jih odprl, sem imel kaj videti: vsi, ki sem jih imel rad, so se začeli sesedati kakor hiša iz nežgane opeke, spreminjali so se v kupe zemlje. Naposled sva preostala samo Vasilisa in jaz.

»Čas je. Še štirideset dni imaš, da obžaluješ vse, kar si bil, in se pripraviš na tisto, kar v večnosti boš.« Potem se mi je zazrla v oči in jaz sem se zagledal v njene modre oči, in zazdelo se mi je, da je vsa iz bistre vode, ki jo je dobro sanjati. »Ljubljeni moj,« je ponovila tišje in se v zemljo pogreznila, kakor da je nikoli ni bilo.

Dolgo sem potem v teh sanjah sam stal na soncu, ki je sijalo, vendar ni več gredo.

V znoju ledenem sem se prebudil ves smrdljiv od groze. Kakor po pomorski bitki, v kateri voda ni več voda, ker zaudarja po jeklu, krvi in mrtvih, po raztrganem lesu, drugič ubitem s topovi.

Zato sem danes, sinko, oko moje, poklical tekliča Ismila, naj najprej odide do Topkapije po soliškega ago čorbadžijo Hajdina. Ne zato, da bi ga o čemeru svoje skorajšnje smrti obvestil, ker vem, da

je ljudem malo mar za tiste, ki jim ne morejo več koristiti, ampak da bi po tebe prišel in te odpeljal tja, kamor, tako upam, po usodi pripadaš: v Jeruzalem ali Maniso, k dobremu in modremu Kemal. Zavoljo tebe samega, miru moje duše, pa tudi zavoljo Jeruzalema, ki mu niso potrebni jezni, ampak modri in umirjeni, oziroma zavoljo mene in Manise, od katere se nisem utegnil posloviti. Kajti: težko je živeti brez svetinj, še težje pa je mestu, v katerem se je kot lastovk zbralo toliko svetih sledi, toliko pejgamberov in čudes Božjih. Menda se boš že naučil: vsi bi hoteli imeti, le redki pa bi pustili kaj malega tudi za druge. Zato te bom sam odslovil, da boš to, kar bi moral biti. Morda nisem slab oče, ker te tako krčevito privijam k sebi, vsekakor pa sem zavoljo tega slep za modrost, po kateri bi morali stremeti.

Štirideset dni bo potrebnih, da bo teklič pripotoval do Hajdina in Hajdin do tebe. Štirideset dni bom potoval do trenutka, ko se mi bo duša ločila od telesa, truplo prepustila čefinu in kaburju, sama pa bo stopila v ahiret.

Štirideset dni ti bom pripovedoval o sebi in materi tvoji, ti pa zapisuj. Ali ne. Kakor ti je že po čeifu.

Kako vem, da me bo dobri Alah ravno čez štirideset dni s te vode odposlal?

Ker pač vem. Ker imam vero. Ker vem, da smo brez vere nič – samo kamen, po katerem lahko vsak z nečim ostrim zapisuje, kar se mu zahoče. Ali zrak, ki ga nosijo vetrovi, mu dajejo ali odvzemajo glas.

Slabo pomnim Zahumje. Samo včasih, v zadnjem času pravzaprav vse pogosteje, se mi v sanje kakor iz meglice povsem jasni in bistri prikradejo modri hribi, dolina, zelena tako od trave kakor od vode, v kateri se kotijo megle. In vonj. Tudi ta me obišče: vonj od dežja ali rose mokrih ovac, njihovih bobkov, in trave, ostre pod prsti, zemlje, vode, zelene vode Neretve, ki sem se je bal kakor Šejtana. Spominjam se, da me je mati, katere ime sem pozabil, s to vodo strašila kakor s pošastjo, ker golta in odnaša razposajene otroke in marljive vodonosce, ki v rečno strugo zabredejo pregloboko za vrnitev. Mislim, da mi je pripovedovala, ta moja mati, da z vodo potuje tudi bolezen. Bodisi da jo sanjamo motno in sivo in skozi gazimo bodisi da potujemo in s stopali otipavamo očesu nevidno dno. Bodisi da se na nas zlije kakor dež, ki nam premoči obleko, da se ohladimo, si prehladimo tako srce kakor kri, ki nam okamni, pa umremo. Bodisi da nam prinese nevidno nesnago, ki nam pride v nos, ušesa in usta, na koži pa se izloči v čirih. Ali mi je mati tako pripovedovala ali pa sem si to zopet izmislil, tako kakor ljudje preteklost navadno kitijo s stvarmi, ki jo naredijo bolj grozno in bolj neprehodno za nas same, še bolj pa za druge.

Spominjam se kamenja, sivega in ostrega, ki štrli iz zemlje in se po obronkih strmih hribov razliva kakor voda ali sneg, ko se začne zima umikati, da sneg po lastni sokrvici drsi v dolino. Spominjam se kamenja, iz katerega so ljudje gradili majhne, mračne cerkvice

za bledega, bradatega pejgambera Iso in njegove fratre, kamenja za ograje na mejah pašnikov in temelje hiš iz, kakor se mi dozdeva, vedno premočenega, mrkega lesa.

Tudi glas se mi včasih vrne. Vendar vse redkeje slišim ta glas, morda glas moje matere, ki za mano vpije, preglašajoč ropot lesenih koles voza, ki me pelje stran: »Luka, sinko, Luka! Nikar ne pozabi svojega imena, kakor tudi glave na ramenih obdržati!« Ne spominjam se njenega obraza. Ne zato, ker bi ga pozabil, ampak zato, ker nisem hotel pogledati. Bal sem se solz. Svojih solz v trenutku, ko bi moral biti moški. Strmel sem v nebo, ki je bilo ob zori še nekako nasršeno: ne modro ne sivo, ampak samo temno pod tistim soncem, ki je šele svoj prvi žarek svetlobe metalo čez hrbta Čvrsnice in Prenja. Ptice so mi preletele pogled, drobne kakor kamenčki in tihe kot ogleduhi. Zato pomnim samo glas, ki bi lahko bil njen, kajti ime je bilo moje, moje prvo ime pred novim rojstvom.

In tipam ta, menda materin glas v ušesih, prisluškuje mu, vračam ga, kličem v glavo, otipavam ga z nežnostjo, od katere mi otrpne drob. Kakor trenutek, ko smo nekaj izgubili, pa se skušamo spomniti kraja, na katerem smo opazili, da je izgubljeno nekaj, kar želimo najti. Kakor takrat, ko sem še mlad in jezljiv, nekako srdit od naraščajoče moči, v Anatoliji izgubil hodžev zapis, da sem otrpnil od strahu in ga ure dolgo iskal, čeprav je bil ves čas pri meni, v naborkih pasu.

V tem glasu, menda materinem, se z nekakšno tesnobo nadejam najti sebe, pravzaprav norost pred seboj kot odraslim. Da bi se lahko nekako obrzdal, kakor žrebe, ki se ga at spominja, ko se valja po prahu. Včasih to vidim tako in prevzame me nekakšna čudna nežnost do živali, ki bi lahko človeka ubila z enim zamahom, pa se kot jagnje zvija po zemlji. Prevzame me čudna nežnost do te ženske, ki me je pustila brez odpora, ki je bila zavoljo mene in moje blaginje pripravljena odstopiti od materinstva. Doslej o tem nisem razmišljal, ne tako. Menda mora človek tudi ostareti in roditi svoje otroke, da bi svojim staršem zlezal pod kožo, jim oprostil ali jim za vselej odrekel naklonjenost.

Nisem več prepričan, ali se dobro spominjam. Vem, da ljudje v svoje spomine pogosto vrinejo tuja življenja, stopijo jih s seboj, preuredijo: polepšajo ali pogršajo, da bi zakrpali luknje v tkanini spomina. Menda, da bi pomirili vest. Spominjam se nizkih lesenih hiš, pokritih z mahom in slamo, hiš, raztresenih po vznožju tistih modrih planin. In ovac. Tudi teh se nekako jasno spominjam. Kakor tudi izbe, polne saj, prašnosti poda iz zbite zemlje, ki se mi je poleti lepila na bose podplate, vode, ki je nad ognjiščem izparevala iz kotla, ovsa, vkuhanega v kašo, slame, na katero smo legali, a jo je raznašalo po tisti izbi kakor perje na avliji oskubljene kokoši.

Spominjam se cule s pogačo in ovčjim sirom, ki mi jo je mati potisnila v roko in bržkone naročila, naj jem.

Ne spominjam pa se objema. Niti očeta. Očeta se nikakor ne morem spomniti. Zato ga skušam umestiti nekam daleč, v tiste hribe, z živino na paši, ali v vojno, zavoljo katere ni bil tam, ko so po mene v Ostrožac prišli ljudje Gulana Šaha iz neretvanske nahije. Po devširmo. Po tem, kar sedaj vem, je bila naša hiša štirideseta v kadiluku. Vem tudi, da nisem bil edini moški otrok svojega očeta in matere. Ne vem, zakaj me mati ni skrila, prav tako kakor ne morem slutiti, kaj bi bilo, če bi me skrila, se zlagala o moji nagli, pre zgodnji smrti ali jo zatajila pisarjem. Ne vem, ali je bilo to, o čemer ti bom pripovedoval, boljše od tistega, kar bi lahko bilo, niti, ali je ona to vedela.

»Bolje ti bo,« jo slišim. Ali si domišljam. Morda si njen glas izmišljam, da bi jo opravičil. Ali se ji zahvalil za usodo, ki mi jo je namenila s privoljenjem v davek za rajo.

Sedaj si pravim, da je mati vedela, da mi bo bolje, celo kot izdajalcu. Tudi ko se mi pred očmi prikažejo hrbitišča ženskih dlani, za katere vem, da so gotovo njene roke: modri, veliki križi, razvlečeni čez enako modre žile. Križi v krogih. Za zaščito. Kakor da lahko z ogljem in slino narisani znak na koži obrzda šejtana poželenja. Vendar o materi ne želim tako razmišljati. Ljubše mi je misliti na skisano mleko. Dojilje nekako vedno dišijo po skisanem mleku, po otrocih, ki se jih držijo kakor zrak.

Ko so me odpeljali, sem lovil zrak. Kakor sem rekel, se nisem obračal. Niti jokal nisem. Nekateri mlajši so jokali. Jaz sem trzal z vekami in strmel v nebo. Obraz mi je žarel od materinih dlani, ki so mi takrat poslednjič spolzele čez lica od senc do brade. Kakor da me briše, pripravlja za odhod v hišo Božjo, za noč ali za kaj novega. Moral bi jo bolje pogledati. Tako njo kakor hribe. Da bi si jih bolje zapomnil. Tako pomnim samo njene oči iz megle še globlje preteklosti, oči rjave kakor grude navlažene zemlje, in dlani, njihova hrbitišča. Moral bi preleteti s pogledom avlijo, da bi se prepričal, koliko bratov in sester imam. Tako nisem več gotov, ali smo bili štirje ali pa nas je bilo pet. Je mati v naročju ujčkala detece, ki je jokalo, ali sem samemu sebi ječal v glavi? Ničesar pravzaprav nisem videl, ko so nas dvignili na voz, ki ga je vlekel težak, silen konj in spotoma sejal govno. Bil je to vranec dolgega repa, ki kakor da bi se skubil. Velika zadnjica, ki se je svetila od znoja in česanja, se je zibala v ritmu njegove počasne hoje in drdranja voza po kotlini. Ne vem, kam so nas vozili, ker dotlej iz kadiluka še nisem odšel. Glava mi je nihala na vse strani, z njo pa tudi tisto nebo, ki sem ga spremljal in me je uspavalo, veje, pod katerimi smo brodili kakor pod preobrnjenim studencem, z listjem, ujetim na vodi. Poslušal sem tiste, ki so dolgo jokali, cvilili, strahoma nekaj mrmrali in glasno klicali matere, in vohal zrak, ki se je spreminjal, se iz modre pretakal v zeleno in sivo in rjavo, v nekaj vse mastnejšega, bujnejšega, vlažnejšega.

Kadar sem včasih spustil pogled, mi je na pamet padlo, kako za seboj pravzaprav vedno puščamo svoje mrtve, vendar tudi žive, ki se polagoma brišejo. Kakor obcestni kamni ali orientirji na puštinah. Stečki in nišani, razmetani po obronkih kakor kamenčki. Mimo nas so šla bela mesta mrtvih. Ali pa smo mi hodili mimo njih? Žal mi je, da takrat nisem znal brati, četudi mi to ne bi prav nič pomenilo, saj lahko nekatere stvari doumemo šele, ko se jim resnično približamo. Tako je tudi, kadar govorimo o smrti. Vse do sedaj nisem razmišljal, kje me bodo posejali, kje me bodo zakopali, da bom čakal, medtem ko mi bo tista dvojica melekov, Munkar in

Nakir, pripravljala čitabo. Vse dobro, kar sem naredil, bosta izničila z zli deli, ki se jim nisem odrekel. Smrt je bila takrat za druge, sam zanjo še nisem bil pripravljen.

Vem le, da sem pomislil, kako čudno je to, da te luknje za mrtva telesa pokrivamo s kamnitimi znamenji, ki spominjajo na manjše različice tistih hiš, v katerih iščemo Boga in k njemu molimo. Kakor da so pokopna mesta škatlice za poročni nakit. Znova pravim, da si morda samo mislim, da sem tako razmišljal, četudi mi to šele sedaj pada na pamet.

Kakorkoli že, podnevi smo potovali skozi kotline in planinske useke. Krenili smo ob prvi, še mlačni svetlobi, potem ko so se moški, vodeč nas v svit, še v mraku, ki se je z vzhoda nevoljno šele mehčal s prvo svetlobo, odzvali na prvi dnevni ezan, pokleknili na pregrinjalo proti vzhodu in molili k svojemu Bogu, spuščali obraze vse do zemlje, roke dvigali predse, kakor da zbirajo dež, ki ga ni bilo, in si z njimi med mrmranjem brisali obraze. Od strani sem jih gledal in občutil nekaj čudnega, nekaj podobnega občudovanju te njihove skrbnosti, s katero so Boga, ki ga je moja mati v zgodbah vedno umeščala na nebo, postavljali točno predse, proti soncu, ki se rojeva, in nebu, ki ob tem porodu krvavi čez hribe. Občasno smo se ustavljali, samo da bi napojili tako sebe kakor tudi konje. In tako vse do somraka, ki nas je po nekem čudežu vedno presenetil v bližini kakšnega hana, v kakšni kasabi ali na sejmišču. Mrak smo vedno preživljali pod neko streho. Ponoči potujejo samo begunci in norci, cestni razbojniki, zarotniki ali hajduki, ki se pod okriljem zimskega mraka spuščajo v vasi po hrano in pogovor. Mi smo bili potniki brez skritih misli.

Čeprav še naprej nisem jokal, je bila prva noč zame najtežja. Ni česar ni bilo, česar bi se lahko oprijel v mraku, na slami, poleg konj, ki so stoje spali. Ni bilo vonjev, ki bi me vrnili nazaj, umirili, stišali v mir, skozi katerega človek kar zdrsne v sanje. Ljudje čez dan zbirajo vonje, lepijo se jim na obleko, lase in kožo. Ljudje vonje jedo, spuščajo jih skozi dih, čez usta in nos, skozi pore svoje kože. Zato je bilo ob meni vse novo. Vsi okoli mene so zbirali vonje z meni neznanih krajev. Oni deček, ki ni mogel imeti več kakor sedem let, ki